

RECENZIO:

Ilon Gábor: *Asszonyok – Férfiak – Kapcsolatok. Régészeti tanulmányok a késő bronzkori (Kr. e. 1650/1600 – Kr. e. 800/750) Nyugat-Dunántúl történelméhez I-II. (Women – Men – Connections. Archaeological studies on the Late Bronze Age (1650/1600 – 800/750 BC) of Western Transdanubia I-II.)*

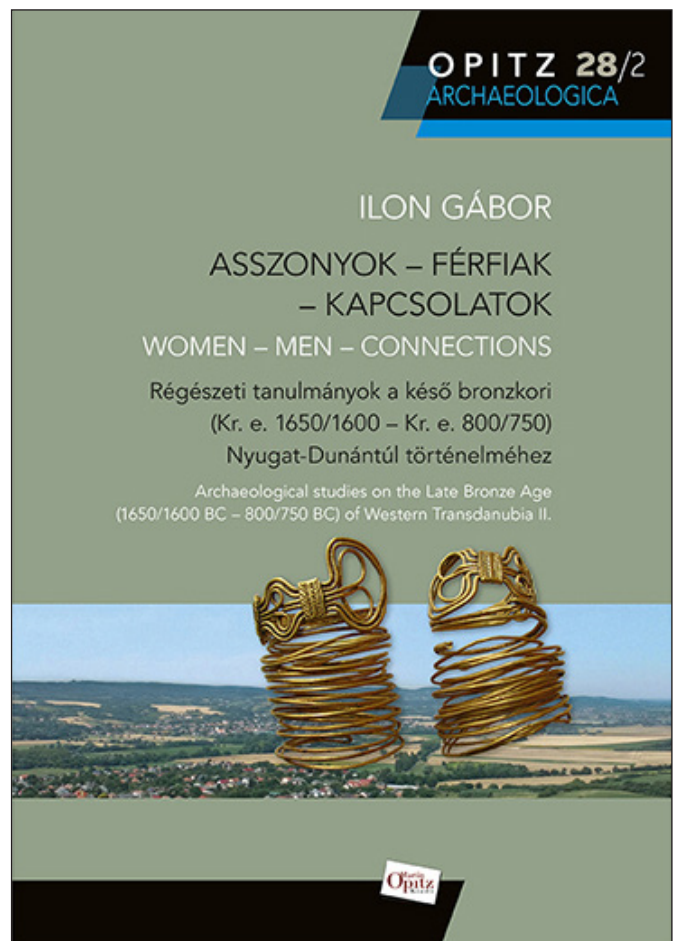
SOMOGYVÁRI ÁGNES¹

Magyar Régészet, 13. évfolyam (2024), 3. szám, pp. 80–83.

A Martin Opitz Kiadó gondozásában jelent meg Ilon Gábor kétkötetes munkája. A kötet bevezetőjében a szerző megfogalmazza azt a célt, amelyet a kötet megírásával el akar érni: „a vizsgált régióról ... egy összegzést, olvasmányos áttekintést adni úgy, hogy minél több új ismereteket szerezhessenek, azonosulni tudjanak a korról és a szakemberek számára is tartalmazzon újdonságokat.” Saját négy évtizednyi régészeti kutatásainak összegzésével, korábbi írásainak átdolgozásával és felkért kutatók tanulmányaival is kiegészítve igyekszik minél teljesebb és átfogóbb képet adni a Nyugat-Dunántúl késő bronzkori, Kr. e. 17. és a Kr. e. 8. század közötti történelméről. Nagy felkészültséggel és széles szakirodalmi áttekintéssel rajzolja meg ennek az időszaknak a történetét, a két nagy kultúrkör: a halomsíros és az urnamezős kultúra történetét, lebontva a vizsgált területre, ismertetve mindazt, amit a két műveltség embereinek életéről, társadalmon belül elfoglalt helyükről, a társadalmuk hierarchiájáról és szakrális életükről, hiedelemvilágukról gondol.

Az első kötet 11 fejezetből áll, a 11. az irodalom- és rövidítésjegyzéket, valamint a kötet szerzőinek nevét tartalmazza. Az 1. a bevezető, a 10. az összefoglaló fejezet, ezek teljes terjedelmükben megtalálhatók angol fordításban. A többi fejezetnél a tartalomjegyzékben a fejezet- és a fejezeten belüli alcímek, a második kötetben pedig a képaláírások kétnyelvűek.

Az 1. fejezet a *Szubjektív és szakmai bevezetőt* tartalmazza, amelyben a szerző már fentebb idézett célját fogalmazta meg. A vizsgálat alá vont terület Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém és Zala megye mintegy 15 792 km²-nyi területe. Ennek a területnek a késő bronzkori történeti képét rajzolja meg a szerző

Ilon Gábor: Asszonyok – Férfiak – Kapcsolatok. Régészeti tanulmányok a késő bronzkori (Kr. e. 1650/1600 – Kr. e. 800/750) Nyugat-Dunántúl történelméhez I-II. (Women – Men – Connections. Archaeological studies on the Late Bronze Age (1650/1600 – 800/750 BC) of Western Transdanubia I-II.)

Budapest: Martin Opitz Kiadó,
2024

Keménytáblás,
magyar nyelven, angol nyelvű bevezetővel
és összefoglalással, 704+440 oldal,
ISBN: 978-615-6388-73-5.

¹ e-mail: somogyvariagneszsuzsanna@gmail.com

a régészettudomány és a társtudományok eredményeinek felhasználásával. Ugyanakkor jelzi azt is, hogy a kibontakozó kép bár nem teljes, fehér foltokkal tűzdelt, ezzel együtt azonban több évtizedes szisztematikus kutatómunka eredménye, amely saját kutatásain túl jeles kutató elődök vagy kortársak munkájára is épül.

A 2–4. fejezet mintegy felvezetője a fő témának, a késő bronzkornak. A 2. fejezetben *Előzmények és időrendi áttekintés* címmel három alfejezetben tekinti át a kutatástörténetet, a késő bronzkort megelőző időszak kora és középső bronzkori kultúráit, valamint felvázolja annak a két kultúrának – halomsíros és urnamezős kultúra – a kialakulását, történetét és időhatárait, amelyek élete a vizsgált időszakban erre a területre esett. Két esettanulmány is olvasható ebben a fejezetben, mintegy keretbe foglalva a harmadik, a térség késő bronzkori kultúráival és időrendjükkel foglalkozó alfejezetet. Az egyik a halomsíros kultúra kialakuló fázisához köthető, ez a Nagymizdó–Várdombon ismert Magyarád – Věteřov – Böheimkirchen komplexum településéről 2019-ben átadott leletek értelmezése a szerző tollából, amelyhez függelékként kapcsolódik Bajnóczi Bernadett és Szakmány György petrográfiai vizsgálata az ott előkerült kőbunkó/buzogányfej kapcsán. A másik esettanulmány a 3. alfejezet után Molnár Attila dolgozata a *Kora vaskori temető Beziből* címmel, amelynek témája már az új korszakba, a vaskorba vezet.

A 3. fejezet címe: *A késő bronzkori ember környezetének fontosabb elemei a Nyugat-Dunántúlon*. A fejezet három alfejezetben tárgyalja a rekonstruálható emberi környezetet, a növényvilágot, az állatvilágot és a gazdálkodás környezetátalakító hatását. A növényvilágot bemutató fejezetben Sümegi Pál és munkatársainak kutatásait, az állatvilágnál többek között Bartosiewicz László, Vörös István és Tugya Beáta publikált, valamint Nagy Gábor eddig közöletlen vizsgálati eredményeit veszi alapul. A gazdálkodás környezetátalakító hatásánál először a halomsíros kultúránál számol mindazokkal a lehetőségekkel, amelyek a térhasználatban szerepet játszhatnak, majd az urnamezős időszakban a hagyományos települések mellett foglalkozik a magaslatokra települt hatalmi központokkal, ezeken belül pedig részletesen a velemi Szent Vid-hegyen feltárt központtal. Ehhez kapcsolódik az esettanulmány is, ugyancsak a szerző tollából, címe: *Madár alakú edény a velemi Szent Vidről*.

A felvezető fejezetek közül az utolsó, a negyedik *A bronzkor embere a régióban* címet viseli. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy milyen nehézségei vannak a bronzkori népesség rekonstrukciójának. Kora és középső bronzkori kitekintés után számba veszi, hogy a vizsgálati nehézségek – a test eltemetése mellett megjelenő, majd egyre dominánsabbá váló hamvasztás – ellenére a halomsíros kultúránál megállapítható a középső bronzkori népesség továbbélése, az urnamezős műveltségnél pedig ezen túl az újabb népcsoportok megjelenése is megfigyelhető. Ugyanakkor ismerteti azokat a hiányosságokat, amelyek megnehezítik a minél pontosabb következtetések levonását, azt, hogy még nem került sor a növényi és állati eredetű táplálék szerepének vizsgálatára, a helyben és nem helyben felnőtt egyének megkülönböztetésére, a genetikai vizsgálatok pedig éppen csak elindultak. A fejezethez két esettanulmány csatlakozik: Az egyik Ilon Gábor *A Répce völgye emberének késő bronzkori története*, amely egy korábban megjelent írásának átdolgozott, bővített változata; a másik pedig Mrenka Attila *Kontextus nélkül? Késő bronzkori leletek az utóbbi évek kutatásaiból a Soproni Múzeum gyűjtőterületéről* című tanulmánya.

Miután a szerző a tárgyalandó két kultúrát térben, időben, természeti környezetben mindenre kiterjedően elhelyezte, sor kerül a címben szereplő nagy témakörök taglalására. Ezeket a témaköröket az 5–8. fejezet foglalja magába, ezek közül az első a *Nők – asszonyok* című fejezet. A fejezet első részében a gyermekkel és ifjú nővel foglalkozik, helyükkel a közösségen belül, a szülés, gyermekgondozás feladatával, a halandósággal, leginkább külföldi szakirodalomra hivatkozva. A következő alfejezetben az érett korban ellátandó feladatokat veszi számba, így a mezei gazdálkodásban szükséges tennivalókat, azaz alapvetően a lakóház közvetlen közelében és környékén folytatott gazdálkodással összefüggő tevékenységeket. A fazekasmunkánál végig veszi az edénykészítés lépéseit - a magyarországi és nemzetközi régészeti lelőhelyek eredményeit is ismertetve, a nyersanyag előteremtésétől az edények kiégetéséig, kitérve egy-egy, a halomsíros vagy urnamezős kultúrára jellemző edénytípusra vagy díszítésre, az edények típusaira és a mindennapi életben, a temetkezéseknél és az edénydepókban történő felhasználásukra. Az ételkészítés és étkezés alfejezetben az alapoktól az ételek elfogyasztásáig részletesen vizsgálja a teljes folyamatot. Ehhez a fejezethez kapcsolódik a *Kés a sírban. Adatok az urnamezős kori kés természetrajzához* című esettanulmánya is.

Foglalkozik a fonás-szövésessel, az alapanyagokkal, az eszközökkel, ezen eszközök változásaival, a fonás és szövés képi ábrázolásaival és azzal a mindössze három megmaradt textilmaradvánnyal, amely a vizsgált térségből került elő. A textilek után a következő alfejezetben a női viseletről, elsősorban a temetkezések mellékleteiről, az előkerült idolk viseletábrázolásairól, valamint a kincsleletek alapján a fejviseletről, a nyak ékszereiről, a tükről és csüngőkről, a fibulákról, kartekercsekről, karperecekről, gyűrűkről, melldíszekről, övkapcsokról és övekről, s végül a rekonstruálható felsőruháról és lábbeliről ad képet.

Az asszonyok után következő nagy fejezet témája a férfiak. A gazdálkodás különböző ágazataiban betöltött szerepükkel, az ősfoglalkozásokkal foglalkozik a kötet, kitér a sör és mézbor fogyasztásának szokására, bemutatva az ezeket alátámasztó, az edények faláról származó maradványok nemzetközi vizsgálatának eredményeit, a hazai kutatásban pedig bizonyos edénytípusok hozzákapcsolását a sör készítéséhez. Számba veszi a halászat megmaradt eszközeit, a megőrződött halcsontokat és pikkelyeket, a vadászatnál az íjat és a lándzsát, továbbá az elejtett állatok csontmaradványait. Foglalkozik a pásztor- és földműves munkával, a tartott állatokkal és a tartásuk módjával, a ló megjelenésével a Kárpát-medencében, a földművelés eszközeivel, valamint az azokból levonható következtetésekkel. Ismerteti az építő és faragó munkát, és ehhez kapcsolódva ír a régészeti leletek alapján rekonstruálható házakról, a belső terekről, a házak berendezéséről, az élethez elengedhetetlenül hozzátartozó kutakról, a faragó munkához kapcsolódva a csónak/hajó, kocsis és a koporsó készítéséről is. Ennek a résznek fontos alfejezete a kovácsműhellyel foglalkozó, amelyben a vizsgált terület fémműves emlékeit foglalja össze. Ehhez kapcsolódik az alfejezet végén lévő esettanulmány *A Nyugat-Dunántúl késő bronzkori öntőformáiról*. Ilon Gábor több tanulmányt is írt ebben a témában, amelyek bővítve és átdolgozva bekerültek ebbe a munkájába.

A férfiakról szóló másik nagy alfejezet a korszak harcosaival foglalkozik. A régészeti anyag és a nemzetközi kutatások eredményei lehetővé teszik – ha nem is részletekbe menően – a különböző fegyvernemek áttekintését a legősibb, a parittyát használó harcostól a harci kocsis, lovas elitig. Három esettanulmány kapcsolódik a fejezethez, az egyik a halomsíros kultúra kardjaival és különleges töreivel foglalkozik, a másik a csöngői és a hajdúböszörményi kard motívumaival, a harmadik pedig a kardok díszítőmotívumai közül a kerék, a nap, a vízimadár és a napbárka szimbolikájával. Mindhárom tanulmányt Ilon Gábor jegyzi.

A 7. fejezet címe: *Az élet és halál terei*. Az első alfejezet a településhálózattal és a településeken található épületekkel foglalkozik. Elméleti megalapozásként Ilon Albrecht Jockenhövel 1996-ban publikált megközelítést fogadja el a települések rendszerezéséről. A fejezetben a szerző áttekinti a halomsíros kultúra, az átmeneti kor és az urnamezős kultúra épületeit és településeit a feltárt lelőhelyek adatainak felhasználásával. Foglalkozik a vízellátással, a természetes vízgyűjtőkkel és a kutakkal, valamint a településhierarchiával is. Végignézve a korábbi kutatások eredményeit, felállítja a maga településhierarchiáját a vizsgált térségen belül. Esettanulmánya Mesterháza korai halomsíros településével foglalkozik. A másik esettanulmány Száraz Csilla munkája a Zalai-dombság és a Mura mente késő bronzkori településeiről. A harmadik esettanulmány szerzője ugyancsak Ilon Gábor. *Boba késő halomsíros – korai urnamezős kori települése* a címe, amelyhez appendix csatlakozik, a lelőhely állatcsontanyagát taglaló Nyerges Éva munkája.

A másik nagy alfejezet a temetkezésekkel és a temetővel foglalkozik. A feltárt csontanyag antropológiai vizsgálata képet adhat az elhunyt neméről, koráról, testi állapotáról, a régészeti megfigyelések pedig a közösség halálról, halottról, a túlvilágról alkotott elképzeléseiről, az öltözet elemzése a nem mellett a társadalmi helyzetet is jelzi. A szerző táblázatba rendezve mutatja meg a két kultúra temetkezési jelenségeit. Két esettanulmány egészíti ki az Ilon Gábor által leírtakat: Belényessy Károly és Wolf Ernő: *Bronzkor a lombok takarásában*. A LiDAR felmérések szerepe az őskori történeti táj kutatásában, valamint Czigány Dávid: *Összefoglaló jelentés Farád-Dámföld megelőző feltárásról* címmel.

A harmadik alfejezetben, amelynek címe: *Aldozat a tájban - ember alkotta környezet*, kísérletet tesz a régióban előkerült bronz- és nemesfém leletek, depók értelmezése mellett egyes jelenségek megfigyelésére és az ebből következő hipotézis felállítására. Áttekinti a depókkal foglalkozó szakirodalmat, táblázatokban mutatja be a depókat előkerülésük éve, edényben való előkerülésük és koruk, valamint a tájban való elhelyezkedésük alapján. Ehhez az alfejezethez három esettanulmány kapcsolódik. Az első Ujvári Ferencnek *A farádi depó* című tanulmánya. A második Ilon Gábor egy korábbi írása, amely *A kézfej szimbolikájához*

címet viseli. A harmadik Mitre Zoltán és Ilon Gábor *Késő bronz- és kora vaskori napszentély Bozsokon* című közös tanulmánya.

A nyolcadik fejezet címe: *A kapcsolatok szintjei és formái*. Ebben a fejezetben Ilon Gábor a Timothy Earle és munkatársai 2015-ös, illetve Kristian Kristiansennel 2020-ban publikált, a bronzkorra kidolgozott politikai gazdaságtani modelljére alapozva vizsgálja meg a Nyugat-Dunántúl késő bronzkori kapcsolati hálóját. Ilon Gábor a könyvében megjelölt kis régiótól halad a nagyobb területek felé, és tesz kísérletet az összefüggések és kölcsönhatások vizsgálatára, a késő bronzkori Nyugat-Dunántúl kapcsolatainak a bemutatására. Az elméleti megalapozás után két település, a Várvölgy–Nagyláz-hegy magaslati település és a németbányai Felsőerdei-dűlő kőzetanyagának petrográfiai vizsgálatát és az abból levonható következtetéseket ismerteti. A Várvölgy–Nagyláz-hegy kőzetanyaga mintegy 800 km átmérőjű körzetből származik. A németbányai Felsőerdei-dűlő kőanyaga sokkal kisebb körből került ki, többségük a Bakony vidékéről származik. Az adatsorok alapján a Nagyláz-hegy központi szerepe miatt jóval nagyobb körből jutott nyersanyaghoz, mint a németbányai, itt egy átlagos lefedettségű területről érkezett a kőanyag. A különböző tárgytípusok elemzésénél is a kőanyaghoz hasonló kapcsolati háló kirajzolódását figyelte meg.

A következő két rész a *Békés beszerzés és kereskedelem*, valamint *Az emberek és az áruk mobilitásának aspektusai: békés és harcias – egyéni és csoportos* alfejezete. A két alfejezet vizsgálatának konklúziója a következő: a régiót a helyzete kultúráközvetítő szerepre is predesztinálta, ez valószínűleg több alkalommal kisebb nagyobb embercsoportok mobilitásával is együtt járt. Ugyanakkor a régió hétköznapi élettel összefüggő mindennapi kapcsolatainak cseréje magán a régióon belül zajlott. A fejezetet három esettanulmány zárja. Az első *A súly és a mérés régiós emlékeinek kérdéséhez* című tanulmány, a másik Ilon Gábor és Kasztovszky Zsolt: *A velemi Szent Vid borostyánjainak vizsgálata ürügyén* című munkája, a harmadik ugyanakkor ezzel a szerzőpárossal a nyugat-magyarországi késő bronzkori üveggyöngyök vizsgálatát tartalmazza.

A 9., utolsó előtti fejezetben az előd, Miske Kálmán munkásságát ismerteti az olvasóval. Ezt követi az *Összefoglalás*.

A 2. kötetben az illusztrációk kaptak helyet, 432 oldalon az egyes fejezetekhez, alfejezetekhez kapcsolódó táblákat, rajzokat, fotókat, légifotókat, térképeket és rekonstrukciós rajzokat tanulmányozhatja az olvasó.

A több mint hétszáz oldalas első kötet a Nyugat-Dunántúl késő bronzkoráról az egykori élet szinte minden aspektusára kiterjedően 10 fejezetben ad átfogó képet. A fentiekben csupán arra volt lehetőségünk, hogy ezeket a fejezeteket nagy vonalakban, vázlatosan ismertessük. Ilon Gábor munkája során többször hangsúlyozta, hogy a kutatás hiányosságai miatt az általa kialakított kép egy adott pillanat eredményeit és azok értelmezését tükrözi, amelyet az újabb kutatások árnyalhatnak, vagy felül is írhatnak. Ezzel együtt, munkája szinte áttekinthetetlen gazdagsággal tárgyalja az adott terület és időszak történetének kérdéseit, így könyve az elkövetkezőkben fontos, bár nehéz olvasmánya lesz a téma iránt érdeklődőknek, ugyanakkor megkerülhetetlen lesz a kutatás számára.